

ЛАВРЕНЧУК О. В.,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.95: 35.078.18
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.2.11>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

У роботі досліджено коло ознак, якими характеризуються заходи процесуального примусу, та запропоновано їх авторське визначення. З'ясовано, що при характеристиці поняття «заходи процесуального примусу» в наукових працях та навчально-методичній літературі береться за основу їх законодавче визначення. Разом з тим, всебічного аналізу заходів процесуального примусу в науці адміністративного права не проводилось. Представлений в наукових працях аналіз обмежується лише розглядом цілей заходів процесуального примусу, характеристикою їх видів і інколи аналізом організаційних особливостей їх застосування. Такі ж питання як суть заходів процесуального примусу, їх місце в системі заходів адміністративного примусу, відмінність від заходів процесуального забезпечення та стягнень, які передбачені адміністративно-деліктним законодавством, ґрунтовно не досліджуються в доктрині адміністративного права. Встановлено, що заходи процесуального примусу це передбачені КАС України заходи державного примусу, що застосовуються судом до учасників адміністративного процесу, які порушили вимоги адміністративного процесуального законодавства. Доведено, що система заходів процесуального примусу, яка закріплена в ст. 144 КАС України, є внутрішньо упорядкованою та побудованою за принципом «від найбільш м'якого до найбільш суворого виду заходу процесуального примусу». Такий підхід має практичне значення, бо адміністративний суд зобов'язаний спочатку розглянути можливість застосування найбільш м'якого заходу, а лише після цього переходити до більш суворих заходів процесуального примусу. Зроблено висновок, що застосування заходів процесуального примусу переслідує різні цілі: а) виховання учасників судового процесу; б) превенція подібних протиправних діянь в майбутньому; в) припинення протиправної поведінки учасника судового процесу; г) забезпечення провадження по справі; ґ) притягнення до відповідальності порушника. Окремі заходи процесуального примусу можуть переслідувати декілька цілей, одна із яких буде головною, а інші – додатковими.

Ключові слова: заходи державного примусу, заходи адміністративного примусу, заходи процесуального примусу, адміністративний суд, адміністративне судочинство.

Lavrenchuk O. V. Peculiarities of determination of the content of measures of procedural coercion

The paper investigates the range of features that characterize the measures of procedural coercion and proposes their author's definition. It has been found that the characterization of the concept of "measures of procedural coercion" in scientific works and educational literature is based on their legislative definition. At the same time, a comprehensive analysis of measures of procedural coercion in the science of administrative law has not been conducted. The analysis presented in scientific works is limited only to consideration of the purposes of measures of procedural coercion,

the characteristic of their kinds and sometimes the analysis of organizational features of their application. The same issues as the essence of measures of procedural coercion, their place in the system of measures of administrative coercion, the difference from measures of procedural support and penalties provided by administrative tort law, are not thoroughly investigated in the doctrine of administrative law. It is established that the measures of procedural coercion are the measures of state coercion provided by the CAS of Ukraine that are applied by the court to the participants of the administrative process who violated the requirements of the administrative procedural legislation. It is proved that the system of measures of procedural coercion, which is enshrined in Art. 144 of CAS of Ukraine, is internally organized and built on the principle of “from the mildest to the most severe type of coercive measure.” This approach is of practical importance, as the administrative court is obliged to first consider the application of the mildest measure, and only then move on to more severe measures of coercion. It is concluded that the application of measures of coercion pursues different goals: a) education of participants in the trial; b) prevention of similar illegal acts in the future; c) termination of the illegal conduct of a participant in the trial; d) ensuring the proceedings in the case; e) bringing the violator to justice. Certain coercive measures may pursue several purposes, one of which will be the main and the other additional.

Keywords: *measures of state coercion, measures of administrative coercion, measures of procedural coercion, administrative court, administrative proceedings.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Визначення заходів процесуального примусу міститься в чинному законодавстві України. Так в ст. 144 КАС України закріплено: «Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» [1, ст. 144].

В юридичній літературі це визначення, як правило, не піддається критиці. Більшість вчених в наукових працях та навчально-методичній літературі при характеристиці поняття «заходи процесуального примусу» беруть за основу законодавче визначення. Разом з тим, хотілося б звернути увагу на те, що всебічного аналізу цього правового явища в науці адміністративного права і процесу не проводилось. Науковий аналіз обмежується лише розглядом цілей заходів процесуального примусу, характеристикою їх видів і інколи аналізом організаційних особливостей їх застосування. Такі ж питання як суть заходів процесуального примусу, їх місце в системі заходів адміністративного примусу, відмінність від заходів процесуального забезпечення та стягнень, які передбачені адміністративно-деліктним законодавством, ґрунтовно не досліджуються в доктрині адміністративного права.

Зазначені обставини свідчать про актуальність теми статті та про необхідність проведення подальших досліджень заходів процесуального примусу, які передбачені положеннями КАС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття.

Окремі питання визначення змісту і ознак заходів процесуального примусу розглядали у своїх наукових працях В.М. Бевзенко, М.В. Джафарова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, О.С. Петренко, Н.Б. Писаренко та інші науковці.

Однак у вітчизняній юриспруденції вкрай мало ґрунтовних досліджень, присвячених власне правовій природі заходів процесуального примусу. Такі дослідження мають бути складовою формування адміністративного процесуального права як підгалузі адміністративного права України.

Постановка завдань.

Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена дана стаття, є наступні:

1. Дослідити коло ознак, якими характеризуються заходи процесуального примусу та які є важливими для визначення цього правового явища.
2. Запропонувати авторське визначення заходів процесуального примусу.

Виклад основного матеріалу.

Перш ніж провести критичний аналіз визначення заходів процесуального примусу, яке дається в ст. 144 КАС України, звернемося до наукової літератури, яка пропонує альтернативні думки з цього приводу.

Наприклад, Н.Б. Писаренко підкреслює, що заходи процесуального примусу це «процесуальні дії, що застосовує суд відносно осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню правосуддя» [2, с. 139].

Запропоноване Н.Б. Писаренко визначення заходів процесуального примусу ґрунтується на трьох ознаках, які, на думку вченої, є основними для цього правового явища: 1) заходи процесуального примусу це процесуальні дії; 2) заходи процесуального примусу застосовуються тільки адміністративним судом; 3) підставою їх застосовування є вчинення особою протиправного діяння, яке набуває свого прояву у двох формах – порушення встановлених у суді правил або перешкоджання здійсненню правосуддя.

Разом з тим, запропоновані вище ознаки не в повній мірі розкривають особливості заходів процесуального примусу. Наприклад, через термін «процесуальна дія» в межах адміністративного судочинства можна характеризувати все що завгодно. Навіть такі дії як подання позовної заяви, надання відзиву на позовну заяву, надання відповіді на відзив, надання заперечення, надання пояснення третьої особи щодо позову або відзиву можна розглядати як процесуальні дії, адже вони охоплюються структурою судового адміністративного процесу (ст. 159 КАС України). До того ж, майже всі заходи примусу, які передбачені положеннями КАС України, застосовуються виключно адміністративними судами. Тому друга ознака, яку пропонує Н.Б. Писаренко при визначенні заходів процесуального примусу, не є специфічною для цього правового явища.

Як результат, є визначення, яке дає лише загальне уявлення про заходи процесуального примусу і не розкриває особливості, які відрізняють його від інших подібних правових явищ у адміністративному судочинстві.

Цікаве визначення пропонує автори науково-практичного коментаря КАС України під редакцією А.Т. Комзюка: «Під процесуальними заходами примусу в адміністративному судочинстві слід розуміти вчинення процесуальних дій, які передбачені КАС України, за ухвалою адміністративного суду поза волею особи, щодо якої постановлена ця ухвала» [3, с. 791]. Отже, автори науково-практичного коментаря звертають увагу на три основні ознаки заходів процесуального примусу: 1) це процесуальні дії, передбачені КАС України; 2) вони застосовуються за ухвалою адміністративного суду; 3) вони застосовують до особи поза її волі. Хочемо показати нікчемність цих ознак на прикладі такого інституту адміністративного процесуального права як «заходи забезпечення позову», який регламентується положеннями Глави 10 Розділу I КАС України. Заходи забезпечення позову не є заходами процесуального примусу, що впливає з положень КАС України. Разом з тим, всі без виключення заходи забезпечення позову, по-перше, є процесуальними діями (ст. 151 КАС України), по-друге, застосовуються за ухвалою адміністративного суду (ч. 3 ст. 150 КАС України), по-третє, застосовуються до особи поза її волі (ч. 1 ст. 151 КАС України). Виникає доречне питання – в чому ж тоді особливості заходів процесуального примусу, якщо ознаки, які даються у визначенні цього правового явища, співпадають з ознаками, які характеризують заходи забезпечення позову?

Слід сказати, що автори науково-практичного коментаря КАС України під редакцією А.Т. Комзюка окремо перераховують ознаки, які, на їх думку, розкривають специфіку заходів процесуального примусу. Зазначається, що заходи процесуального примусу:

«по-перше, носять ретроспективний характер, який виражається у тому, що суд постановляє ухвалу про застосування заходів примусу тільки після вчинення порушення;

по-друге, носять превентивний характер, який виражається у тому, що суд виносячи ухвалу про застосування заходів процесуального примусу, попереджує у майбутньому порушення правил, встановлених у суді, або протиправне перешкоджання здійсненню адміністративного судочинства як особою щодо якої ухвала постановлена, так і іншими особами;

по-третє, носять виховний характер, який виражається у тому, що винесена судом ухвала здійснює вплив виховного характеру на свідомість учасників адміністративного процесу та інших осіб» [3, с. 791].

Знову ж таки, всі вище перелічені ознаки притаманні не тільки заходам процесуального примусу, а й будь-яким адміністративним санкціям. Наприклад, адміністративний арешт, як захід адміністративної відповідальності, носить, виховний, превентивний та ретроспективний характер. Підкреслюємо, що всі адміністративні санкції (не є виключенням в цьому і заходи процесуального примусу), в першу чергу, носять виховний характер, а вже потім їх застосування переслідує профілактику подібних протиправних дій в майбутньому та покарання винних осіб.

Отже, запропоновані авторами науково-практичного коментаря КАС України під редакцією А.Т. Комзюка визначення та ознаки заходів процесуального примусу не тільки не розкривають сутності даного правового явища, а ще більше переконують в тому, що вони позбавлені специфічних, притаманних лише їм ознак. М.І. Смокович і В.М. Бевзенко, які, скоріш за все, прийшли до таких же невтішних висновків, у своєму підручнику «Адміністративний процес України: теорія, практика» (2020 р.) взагалі уникають визначення заходів процесуального примусу, обмежившись виключно характеристикою практичних аспектів їх застосування [4, с. 973-974]. Наприклад, автори підручника виділи декілька цілей, які досягаються при застосовуванні заходів процесуального примусу, а саме: а) припинення протиправних діянь, які порушують вимоги адміністративного процесуального законодавства; б) запобігання скоєнню цих протиправних діянь; в) змушення учасників процесу виконати обов'язки, які передбачені національним законодавством; г) виховання поважного ставлення учасників адміністративної справи до адміністративного суду та адміністративного процесуального законодавства [4, с. 974-975].

У зв'язку з цим, хочемо звернути увагу на традиційний підхід до класифікації заходів адміністративного примусу, адже він для поділу заходів примусу на групи використовує цілі застосування таких заходів. Це дозволяє в системі заходів адміністративного примусу окремо виділяти заходи попередження, заходи припинення, заходи відповідальності, тощо. При визначенні системи заходів примусу, які передбачені КАС України, законодавець не обтяжував себе громіздкими теоретичними конструкціями, а тому до купи зібрав всі заходи примусу, які застосовуються за порушення вимог процесуального характеру.

Різноманітність визначень заходів процесуального примусу в юридичній літературі пояснюється тим, що в кожному випадку вчені надають перевагу якійсь одній ознаці, яка характеризує заходи процесуального примусу. Саме тому важливо розглянути основні ознаки заходів процесуального примусу, перед тим як запропонувати науковій спільноті їх авторське визначення.

По-перше, всі вчені сходяться у тому, що заходи процесуального примусу є одним із видів заходів державного примусу та заходів адміністративного примусу. Власне тому і хотілося б у визначеннях заходів процесуального примусу побачити особливості, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу. Не будемо ґрунтовно зупинятись на характеристиці цієї ознаки, адже правова природа державного примусу та адміністративного примусу достатньо повно відображена в науковій літературі.

По-друге, підставою застосування заходів процесуального примусу є вчинення протиправного діяння, яке порушує вимоги адміністративного процесуального законодавства. Тобто склад правопорушення не закріплюється в КАС України на кшталт Особливої частини КУпАП, але теоретично можна вивести суб'єкта, суб'єктивну сторону та об'єкт протиправного діяння. Проблеми виникають лише з визначенням об'єктивної сторони протиправного діяння. Її не можливо чітко сформулювати та зафіксувати в нормативно визначених кон-

струкціях. Тому не погоджуємося із М.І. Смокович і В.М. Бевзенко, які при характеристиці підстав застосування заходів процесуального примусу використовують поняття «правопорушення», тоді як методологічно вірним є поняття «протиправне діяння» [4, с. 974-975]. Отже КАС України не передбачає складу правопорушень, за вчинення яких застосовуються заходи процесуального примусу, але передбачає процесуальні вимоги, за порушення яких, адміністративний суд може застосовувати заходи процесуального примусу.

По-третє, окремі види заходів процесуального примусу підпадають під ознаки заходів юридичної відповідальності, що дає можливість говорити про них як про заходи процесуальної відповідальності. Наприклад, попередження та штраф застосовуються до порушників вимог адміністративного процесуального законодавства як стягнення з метою їх виховання і покарання. Концепція процесуальної юридичної відповідальності не прижилася в теорії права та теорії адміністративного права і процесу, а тому законодавець вирішив не експериментувати з новою термінологією і «завулював» ці заходи під заходи процесуального примусу.

По-четверте, окремі заходи процесуального примусу підпадають під ознаки заходів припинення, головна мета застосування яких – припинення протиправної поведінки особи (привід, видалення із зали судового засідання). Наприклад, застосування до особи видалення із зали судового засідання спрямоване не на її покарання, як це відбувається при застосуванні штрафу, а, в першу чергу, на припинення протиправної поведінки учасника судового процесу.

По-п'яте, окремі заходи процесуального примусу характеризуються ознаками, які притаманні процесуально-забезпечувальним заходам. Наприклад, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом застосовується виключно з метою забезпечення повноти доказів по справі та для забезпечення обґрунтованості судового рішення по суті справи. Цей захід, на нашу думку, позбавлений виховного і ретроспективного характеру.

По-шосте, перелік заходів процесуального примусу є вичерпним, що витікає з положень ч. 1 ст. 145 КАС України.

По-сьоме, заходи процесуального примусу носять персоніфікований характер, тобто застосовуються адміністративним судом тільки до учасників процесу, які безпосередньо порушили вимоги процесуального законодавства. В цьому сенсі заходи процесуального примусу є правовим наслідком вчинення особою протиправного діяння.

По-восьме, застосування заходів процесуального примусу супроводжується осудом поведінки порушника та обмеженням його прав, особистих благ, матеріальних чи інших правових інтересів. Наприклад, застосування до особи такого заходу примусу як попередження, супроводжується виключно осудом його поведінки з боку адміністративного суду. Тоді як видалення із зали судового засідання супроводжується не тільки осудом поведінки порушника, а й обмеженням його процесуальних прав.

По-дев'яте, застосування заходів процесуального примусу переслідує наступні цілі: а) виховання учасників судового процесу; б) превенція подібних протиправних діянь в майбутньому; в) припинення протиправної поведінки учасника судового процесу; г) забезпечення провадження по справі; ґ) притягнення до відповідальності порушника. Окремі заходи процесуального примусу можуть переслідувати декілька цілей, одна із яких буде головною, а інші – другорядними (додатковими). Наприклад, головна мета застосування приводу, як заходу процесуального примусу, це забезпечення провадження по справі. Разом з тим, застосування приводу переслідує і інші додаткові цілі: 1) припинення протиправної поведінки учасника судового процесу; 2) його виховання; 3) превенція подібних протиправних дій в майбутньому як з боку особи, так і інших учасників судового процесу.

Встановлюючи заходи процесуального примусу законодавець хотів озброїти адміністративний суд арсеналом правових засобів, застосування яких дозволяє, по-перше, врахувати характер та ступінь суспільної шкідливості протиправного діяння, по-друге, призначити такий захід примусу, який в конкретному випадку максимально відповідає цілям та завданням адміністративного судочинства. Власне, тому в ст. 144 КАС України дається

не просто вільний перелік заходів процесуального примусу, а їх система. Всі заходи процесуального примусу розташовані в строгому порядку – від менш суворих, до більш суворих. Такий підхід має практичне значення, бо адміністративний суд зобов'язаний спочатку розглянути можливість застосування найбільш м'якого заходу, а лише після цього переходити до більш суворих заходів процесуального примусу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Заходи процесуального примусу це передбачені КАС України заходи державного примусу, що застосовуються судом до учасників адміністративного процесу, які порушили вимоги адміністративного процесуального законодавства.

Система заходів процесуального примусу закріплена в ст. 144 КАС України, є внутрішньо упорядкованою та побудованою за принципом «від найбільш м'якого до найбільш суворого виду заходу процесуального примусу. Такий підхід має практичне значення, бо адміністративний суд зобов'язаний спочатку розглянути можливість застосування найбільш м'якого заходу, а лише після цього переходити до більш суворих заходів процесуального примусу.

Доведено, що застосування заходів процесуального примусу переслідує різні цілі: а) виховання учасників судового процесу; б) превенція подібних протиправних діянь в майбутньому; в) припинення протиправної поведінки учасника судового процесу; г) забезпечення провадження по справі; г) притягнення до відповідальності порушника. Окремі заходи процесуального примусу можуть переслідувати декілька цілей, одна із яких буде головною, а інші – додатковими.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
2. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / І.М. Балакарева, І.В. Бойко, Я.С. Зелінська та ін. ; за аг. ред. Н.Б. Писаренко. Х. : Право, 2016. 312 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / Н.О. Армаш, О.М. Бандурка, А.В. Басов [та ін.]; за заг. ред. А.Т. Комзюка. Київ: Прецедент; Істина, 2009. 823 с.
4. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія, практика: підручник. За заг. ред. В.М. Бевзенка. К. : ВД «Дакор», 2020. 1346 с.

